

Concluziile lucrării sînt următoarele (p. 107-108): **1.** În faza romanică timpurie elementele de substrat au avut un anumit rol în apariția trăsăturilor specifice ale limbii române în cadrul României, totuși aspectele speciale ale romanicii timpurii din Europa de sud-est nu pot fi explicate în primul rînd prin aceste elemente. **2.** O contribuție și mai mică au avut în acest sens elementele de origine veche germanică, veche grecească sau eventual iranică. **3.** Trăsăturile caracteristice ale vocabularului fundamental românesc sînt rezultatul schimbărilor de natură structurală petrecute în interiorul fondului lexical latinesc moștenit, proces care poate fi reconstituit numai cu ajutorul metodei de cercetare care a fost schițată mai sus.

Ca și celelalte studii ale romanismului german dedicate limbii române, și această lucrare se caracterizează printr-o informație bibliografică deosebit de bogată, adusă la zi, printr-un spirit de sinteză cu totul remarcabil, prin aprecieri judicioase și luări de poziție temeinic argumentate în problemele controversate, prin remarcabile contribuții personale în problemele de amănunt. Pentru lexicologia istorică românească, în special pentru cea referitoare la elementele latine, lucrarea profesorului W. Bahner reprezintă un vast bilanț al realizărilor de pînă acum, o privire de ansamblu asupra unui domeniu în care contribuțiile au fost numeroase, dar fragmentare și dispersate în tot felul de publicații. Totodată, cum am mai spus, lucrarea ne propune cu insistență o metodă de cercetare, care, deși nu este nouă în lingvistică, a fost mai puțin aplicată în studierea elementelor latine și preromane ale lexicului românesc. În ce ne privește, sîntem convinși că această metodă, îmbogățită prin folosirea datelor oferite de ALR și de noile atlase regionale românești, va contribui în mod substanțial la cunoașterea tot mai profundă a atît de complicatei istorii a lexicului limbii române.

Din terminologia corpului omenesc: *șold, coapsă, pulpă* (pe baza ALR) *

Orientarea structuralistă, care devine tot mai puternică în lingvistica actuală, a început să cîștige teren și în cercetările cu privire la vocabular, în ciuda faptului că în acest compartiment al limbii caracterul „sistematic“ nu este atît de evident ca în cazul fonologiei sau morfologiei. Această tendință se manifestă cu precădere în cercetările onomasiologice moderne, în care cuvintele nu mai sînt privite în mod izolat, ci sînt tratate ca elemente ale unor sisteme onomasiologice relativ încheiate (micro-sisteme). Acestea le corespund, tot pe planul limbii, sisteme semantice, strîns legate, la rîndul lor, de sistemele noționale corespunzătoare. Aparținînd domeniului cunoașterii, acestea din urmă au un caracter extralingvistic. Între ele și realitatea obiectivă pe care o reflectă există, de asemenea, o strînsă legătură, determinată de însăși natura procesului de cunoaștere ca reflectare.

Nu este cazul să insistăm aici asupra numeroaselor puncte de vedere exprimate în ultimul timp cu privire la problemele foarte complicate, aflate încă în discuție, referitoare la onomasiologie, teoria „cîmpurilor“ (noționale, semantice etc.)¹. Reținem însă constatarea generală că în majoritatea lucrărilor recente asupra vocabularului se manifestă tot mai hotărît tendința de a stabili „relații mai mult sau mai puțin sistematice între elementele vocabularului“².

Grupul de termeni pe care ne-am propus să-l discutăm aici constituie un exemplu cît se poate de potrivit pentru ilustrarea ideii de mai sus. Punctul de plecare a fost o observație a lui E. Gamillscheg cu privire la soarta termenului latinesc *coxa* în limba română. Plecînd de la materialul oferit de *Atlasul lingvistic român I*, harta 56 (*coapsă*), acesta scrie: „Der Grund, warum *coapsă* im Dakorumänischen in so weitem Umfang geschwunden ist, muss noch festgestellt werden“³. Pentru soluționarea acestei probleme va fi necesar să aducem în discuție și termenii *șold, pulpă* (împreună cu alte sinonime populare), cu care urmașul lat. *coxa* se află în strînse raporturi.

De altfel, este cunoscut că încă de la A. Zauner, *Die romanischen Namen der Körperteile*⁴, istoria lat. *coxa* în limbile romanice a fost făcută în legătură cu evolu-

* Apărut în SCL XIV (1963), 4, p. 439-455.

¹ O prezentare a stadiului actual al discuției a făcut Ulrich Ricken, *Onomasiologie oder Feldmethode? Bemerkungen zur Methode einiger neuerer wortkundlicher Arbeiten*, în „Beiträge zur romanischen Philologie“, I, Jahrgang, Berlin, 1961, p. 190 și urm.

² U. Ricken, *op. cit.*, p. 207: „«Strukturell» meine ich hier natürlich nicht im Sinne irgendeiner Richtung oder Schule des Strukturalismus, sondern nur im Sinne des Aufzeigens von mehr oder weniger systemhaften Beziehungen zwischen den Elementen des Wortschatzes“.

³ Vezi *Sprachgeschichtlicher Kommentar zur Karte anca „Hüfte“ des AIS (I, 135)*, în *Etymologica. Walther von Wartburg zum siebzigsten Geburtstag*, Tübingen, 1958, p. 262, nota.

⁴ În „Romanische Forschungen“, 14 (1903), p. 339-530.

ția termenului apropiat *femur* și a germ. **hanka*. Recent, după Wartburg, situația acestui grup de termeni a fost interpretată din punct de vedere structural de K. Baldinger, *L'étymologie hier et aujourd'hui*⁵. „Le changement de signification du mot *coxa*, spune acesta, ne s'explique que par son entourage. L'histoire de *coxa* c'est en même temps l'histoire de *femur*, de *finus*, de **hanka*“.

Lucrării lui K. Baldinger i se poate face obiecția că, făcând istoria denumirilor *coxa*, *femur*, **hanka* în limbile romanice, (fără referiri la română) trece cu vederea faptul foarte important că, alături de sistemul onomasiologic referitor la aceste părți ale corpului *omenesc*, există și un sistem paralel de denumiri aparținând terminologiei corpului *animalelor*. Cu alte cuvinte, folosind terminologia lui Baldinger, sistemul lucrurilor (*système des choses*) este mai complicat, ceea ce are drept urmare o complicație corespunzătoare la nivelul câmpului noțional (*champ notionnel*), al câmpului semantic (*champ sémantique*), precum și în cadrul sistemului de denumiri (*champ onomastique*). Asupra acestei chestiuni vom mai reveni.

În afară de necesitatea aducerii în discuție și a terminologiei animale corespunzătoare, pentru înțelegerea justă a evoluției acestui „microsistem“ onomasiologic mai trebuie avut în vedere și faptul că în limba română, ca de altfel și în alte limbi romanice sau de altă origine, denumirile referitoare la „șold“ și „coapsă“ se confundă între ele, înlocuindu-se adesea unele prin altele. Confuzia de pe planul onomasiologic își are punctul de plecare în situația de la nivelul „sistemului lucrurilor“ (*système des choses*). Între aceste părți ale piciorului neexistând o delimitare precisă, confuzia care se produce pe planul denumirilor este întrutotul explicabilă. Observația a fost făcută și de E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 263: „Die Verbindung der Vorstellungen 'Hüfte' und 'Oberschenkel' widerstrebt also scheinbar dem Sprachgefühl weniger als eine Verbindung von Oberschenkel und Unterschenkel. Durch das Kniegelenk sind diese beiden Körperteile deutlich gegeneinander abgegrenzt und verlangen daher eine eindeutige eigene Bezeichnung“.

Faptele care vor fi aduse în discuție provin din ALR I, harta 56, unde sînt prezentate denumirile populare pentru „coapsă“ (fr. *cuisse*, germ. *Oberschenkel*), ALRM II, harta 125 'șold' (fr. *hanche*, germ. *Hüfte*), ALRM II, harta 'pulpă' (fr. *mollet*, germ. *Unterschenkel*)⁶. Pentru terminologia animală corespunzătoare vor fi folosite dicționarele, precum și cele două lucrări referitoare la terminologia calului, ale lui Șt. Pașca și Sever Pop⁷.

Ca și în alte limbi romanice, și în limba română lat. *coxa* „Hüfte“ s-a păstrat cu sensul 'Schenkel, Oberschenkel'. Schimbarea semantică a avut loc încă în latina populară și, după cum a arătat A. Zauner și apoi W. von Wartburg, FEW, II, p. 1264, ea s-a produs pentru a se evita omonimia supărătoare, la care se ajunsese datorită

⁵ În „Cahiers de l'Ass. Int. des études fr.“, 11 (1959), p. 235.

⁶ Lipsa de precizie semantică a cuvintelor românești *coapsă*, *pulpă* ne obligă să folosim uneori, în continuare, termenii corespunzători francezi sau germani.

⁷ Vezi Șt. Pașca, *Terminologia calului. Părțile corpului*, în DR, V, p. 51-271; Sever Pop, *Cîteva capitole din terminologia calului*, *ibid.*, p. 272-327.

evoluției fonetice, între termenul propriu latinesc pentru 'Oberschenkel', anume *femur*, pe de o parte, și termenul *finus* 'Mist, Dünger', pe de altă parte⁸. *Coxa* „Hüfte“ a început să denumească toată partea corpului care ține de la șold pînă la genunchi, pentru ca apoi să însemne numai 'Oberschenkel'. Sensul „Hüfte“ al lat. *coxa* nu s-a mai păstrat în limbile romanice, cu excepția dialectului macedoromân, a unor dialecte italiene și a alb. *kofšë* (vezi FEW, II, p. 1264).

Dacă luăm însă în considerație datele oferite de ALR I, harta 56, constatăm că nici în macedoromână *coapsă* nu mai înseamnă 'Hüfte', ci 'Oberschenkel' sau 'partea dintre picioare de sub testicule': pct. 05 *coápsă-coápsi* 'Oberschenkel'; pct. 06 *cuápsi-cuápsi* (pl.), cu explicația „se înțelege partea dintre picioare; partea externă se numește *búci di cor* și *púlpí de dzenúclunǵiós*“; în localitatea Băiasa, *cuápsi-cuápsi* (pl.) denumește „partea de sub testicule“, iar în pct. 09 *cuápsă* înseamnă tot 'partea dintre picioare': *o bágás tu cuápsi* 'ai bágat-o între picioare'. În nici unul dintre punctele macedoromâne anchetate de S. Pop *coapsă* nu are sensul „Hüfte“. Nu e exclus, totuși, ca în alte localități macedoromâne el să-și fi păstrat sensul original.

Cu sensul 'Hüfte', *coapsă* apare și în textele vechi românești. În citatul dat de Tikin, DRG, s.v., luat din BB, anume „Încinge sabia ta peste coapsa ta, puternice“, *coapsă* are sensul 'Lende, Hüfte'⁹. La fel stau lucrurile în același context din *Psaltirea scheiană*, unde e consemnată și varianta *coařsă*¹⁰.

De aceea trebuie să admitem că în limba română *coapsă* a avut o bună bucată de timp două sensuri: 'Hüfte' pe cale de dispariție, și 'Oberschenkel', devenit predominant. Pînă aici paralelismul cu celelalte limbi romanice este perfect, cu restricția că sensul primordial al lui *coxa* s-a păstrat în română mai mult timp, în unele graiuri macedoromâne poate chiar pînă astăzi.

Dar chiar cu sensul modificat de 'Oberschenkel', cuvîntul în discuție are în graiurile dacoromânești o răspîndire restrînsă, regională. După cum se poate vedea pe harta nr. 56, din ALR I, el este atestat în trei puncte izolate din nord-vestul României (pct. 94, *cópsa diriáptă*; pct. 280, *cuóptă-cuóptă* (pl.); pct. 302, *cápsa* (art.)-*cápsi*), apoi pe o arie compactă în nordul Carpaților Răsăriteni, în vestul Bucovinei, nord-estul Ardealului, sud-estul Maramureșului, cunoscînd următoarele variante fonetice: *coápsă-coápsă* (pl.), pct. 370; *coápsă-coápsăle* (pl. art.), pct. 375; *cóps(t)ă-cóps(t)ă*, pct. 313; *cuápsă*, pct. 554; *cóptă*, pct. 218; *cuáptă-cuáps(t)ă* (pl.), pct.

⁸ Vezi și E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 263; K. Baldinger, *op. cit.*, p. 238-239. O altă explicație a dispariției lat. *femur* propune Harald Weinrich, în ZRPh. LXXVII (1961), Heft 1/2, p. 140. Recenzînd lucrarea citată a lui K. Baldinger, el scrie: „So dürfte in diesem Fall *femur* als Normalwort zur Bezeichnung des Schenkels ausgefallen sein, weil es seit dem Bibellatein Euphemismusfunktionen zur Bezeichnung der Geschlechtsorgane wahrzunehmen hatte“.

⁹ Vezi și E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 261.

¹⁰ „Încinge armele tale pre *coařsa* ta, silnice“, I.-A. Candrea, PS.S., vol. II, p. 86. Vezi și V. Arvinte, *Elemente germane (săsești) în cartea Facerea din Biblia de la București* (BB 1688, din ms. 45 și din ms. 4389), în volumul *aporturi lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice*, Editura Egal, Bacău, 2002, p. 184-193; pentru *șold*, v. p. 192-193; cf. și Arvinte, *Dt. Entlehn.*, p. 90-94.

214; *cópsă-cópsă*, pct. 215, 217, 360, 361, 571; *cápsă-cápsă* (pl.), pct. 348. În ultimul punct are sensul 'partea opusă tălpii (căputa) piciorului'. De asemenea el apare și în pct. 614 sub forma *cuápsî-cuápsî* (pl.), precum și în dialectul macedoromân, cu formele pe care le-am pomenit mai sus.

Din actuala răspîndire teritorială, se poate deduce că altădată *coapsă* era cunoscut în toate graiurile dacoromâne. Resturile izolate ale fostei arii unitare constituie o dovadă în acest sens. Ele sînt asemănătoare cu ceea ce în geologie se numește „mar-tori de eroziune”, porțiuni mai rezistente ale unui strat altădată continuu.

Am arătat mai înainte asemănarea în privința evoluției semantice a lat. *coxa*, de la 'Hüfte' la 'Oberschenkel', atît în limbile romanice apusene, cît și în limba română. În perioada cînd *coxa* avea în limbile romanice apusene atît sensul 'Hüfte', cît și pe acela de 'Oberschenkel', s-a simțit nevoia, pentru evitarea unor neînțelegeri, ca pentru noțiunea 'Hüfte' să se adopte un alt cuvînt. W. von Wartburg, FEW, sub *Hanka, scrie: „Da aber diese Ausdehnung (*coxa* = 'Hüfte' și 'Oberschenkel') oft zu Unklarheiten führen musste, griff man im Notfall zum germ. *HANKA, das nun unterdessen von den Söldnern und Ansiedlern hereingebracht worden war“. Germ. *hanka are reprezentanți în franceză *hanche*, italiană, sardă, catalană, spaniolă, portugheză *anca* 'Hüfte'. În spaniolă el înseamnă mai ales 'Hinterteil der Pferde'. În limba română însă cuvîntul nu a pătruns.

Se pune însă întrebarea cum a procedat în acest caz limba română pentru restabilirea echilibrului în sistemul denumirii acestor părți ale corpului, căci și aici *coapsă* a avut multă vreme tot două sensuri? Este clar că și în limba română s-a simțit aceeași nevoie de claritate, de precizie ca și în limbile romanice apusene. Ca și în cazul acestora, limba română a recurs tot la un împrumut. Paralelismul merge însă mai departe, căci de data aceasta acest împrumut a fost făcut tot dintr-o limbă germanică, anume din graiul populației germane de pe teritoriul României, de la așa-numiții sași transilvăneni. Este vorba de cuvîntul *şold* 'Hüfte', din säs. *Scholdär*. Aşadar, în vest germ. *hanka, iar în răsărit säs. *Scholdär* au luat locul lat. *coxa* cu sensul 'Hüfte'. Acest paralelism, care este desigur întîmplător, nu a fost observat pînă acum¹¹.

Şold 'Hüfte' cunoaște o largă răspîndire pe aproape întregul teritoriu dacoromân, după cum se poate vedea din atlasele lingvistice românești: ALR II/I, h. 98; II/I, MN 2221, 41; SN, h. 363, IV, h. 1094. El este puternic înrădăcinat în limbă, avînd și numeroase derivate, fapt care l-a determinat pe Al. Graur să-l treacă chiar pe lista elementelor fondului principal al limbii române, în care numărul cuvintelor de origine germană este infim¹².

În legătură cu etimologia cuvîntului *şold*, sînt necesare cîteva precizări, deoarece părerile lingviștilor sînt împărțite. Am arătat mai sus că el trebuie derivat din säs.

Scholdär 'Schulter' (umăr), pl. *Scheldärchär* (vezi G. Kisch, *Vergleichendes Wörterbuch*, p. 203). Această etimologie a fost dată prima dată de N. Drăganu, în DR, IV, p. 147, pentru rom. *shold*, atestat deja la *Anonymus Caransebesiensis*, în secolul al XVII-lea. Dicționarele românești care dau etimologii invocă însă greșit etimonuri polone, cehe sau slovace. Așa, de exemplu, Tiktin, DRG, compară cuvîntul românesc cu pol. *szoldra*, slovac. *šoldra* 'Schweinekeule' ('but de porc, ciosvîrtă de porc'), în ambele limbi din germ. *Schulter* ('umăr'). I.-A. Candrea, CADE, pomenește numai cuvîntul polonez *szoldra* < germ. *Schulter*. Scriban, *Dicționarul*, pleacă de la ceh. *šolda, šoldra* 'umăr, şold de porc', pol. *szoldra*, în timp ce DLRM adoptă explicația propusă de Candrea. Al. Graur, *op. cit.*, trecîndu-l pe *şold* în lista elementelor fondului principal lexical, adaugă că este de origine necunoscută. Rezultă, deci, că și pentru Al. Graur explicațiile autorilor de dicționare sînt inacceptabile.

Nici unul din lexicografii amintiți nu a luat în considerație faptul că termenul există și în graiul sașilor transilvăneni. Cu aceștia românii au stat nemijlocit în contact sute de ani de-a rîndul. De la ei au pătruns în limba română și alte cuvinte care cunosc o răspîndire teritorială tot atît de mare ca și *şold*. E cazul unor termeni ca *roabă, leaț, troc, şopron, şură, ştreang, ochelari* și mulți alții, atestați pe hărțile ALR pe aproape întregul teritoriu dacoromân¹³. Nu se cunosc însă elemente de origine cehă, slovacă sau chiar poloneză care să aibă o răspîndire atît de largă, pînă în regiunile sudice ale României. În plus, prezența cuvîntului la *Anonymus Caransebesiensis* arată că el este destul de vechi în graiurile populare românești din interiorul arcului carpatic.

Prezența cuvîntului în graiurile săsești din Transilvania este bogat documentată de SSW, p. LIX, unde, în tabelul de corespondențe fonetice, sînt trecute peste 50 de variante fonetice ale cuvîntului german literar *Schulter*. Adaug și atestările anchetatorului ALR II (E. Petrovici), care a cercetat și graiul din două localități săsești din Transilvania: säs. *şuăldär* 'umăr', pct. 143; *de şoldär* (la oraș), pct. 245; apoi säs. *şiuăldärbleiät* 'omoplat', 'spată', pct. 143; *şoldärblet*, pct. 245 (vezi ALR II, vol. 1, MN 2149). Din säs. *Scholdär* s-a dezvoltat un rom. **şoldär*, care, fiind asimilat la substantivele neutre cu pluralul în *-uri* a avut la plural forma *şolduri*. De la această formă de plural s-a refăcut un singular *şold*, întocmai cum, dialectal, pluralul *staur* a devenit *stauri*, de unde s-a refăcut un singular *stau*. În graiurile în care „terminația” *-auă* de plural este cunoscută, *stau* are pluralul *stauă*¹⁴. Nu este însă exclus ca prin nordul țării cuvîntul *şold* să fi pătruns și din limbile slave vecine amintite.

În legătură cu modificarea semantică de la säs. *Scholdär* 'umăr' la rom. *şold* 'Hüfte', trebuie repetat, ceea ce am menționat și mai sus, că în acest cîmp semantic extensiunile de sensuri, pînă la înlocuirea unui sens prin altul, sînt frecvente. Cîteva exemple din diferite limbi sînt concludente. Astfel germ. *hanka nu însemna la început 'şold', ci 'coapsă': „Die ursprüngliche Bedeutung von *anca* war wohl nicht

¹³ De aceste cuvinte m-am ocupat pe larg în *Dt. Entleh.*, p. 27-94; 155-176.

¹⁴ Vezi V. Arvinte, *Terminația de plural -auă a unor substantive neutre*, în SCL X (1959), p. 225-226; în prezentul volum, la p. 140-163.

¹¹ Nu există motive spre a susține originea veche germanică a cuvîntului românesc. În ahd. el avea forma *scultra, sculter(r)a*, cu sensul 'Schulter' ('umăr'), dar și 'Vorderbug des Tieres', forme din care nu se poate explica rom. *şold*. Menționez pentru discuția care urmează că în anumite dialecte din vestul și sudul Germaniei (precum și în mhd.) *Şulter* însemna și „Vorderschinken des Schweins” (vezi Fr. Kluge, EWDS, p. 683, Fr. Weigand, *Dt. Wb.*, II, p. 799).

¹² Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 54.

‘Hüfte’, sondern ‘Schenkel’ (Gamillscheg, *op. cit.*, p. 272, nota). Lat. *armus* avea sensul ‘Schulterblatt’ (omoplat), iar la animale ‘Vorderbug’, în timp ce în unele graiuri românești el înseamnă ‘coapsă’ la om. Lat. *pulpa* însemna ‘partea cărnosă a corpului, fără grăsime și oase, carne fragedă, bună de mâncat’, în timp ce rom. *pulpă* este termenul cel mai răspândit pentru noțiunea ‘Oberschenkel’. *pulpă* înseamnă în română și ‘Unterschenkel’, ‘mollet’. Mai departe, ital. *colone, galone*, care în nordul Italiei l-a înlocuit pe *coxa*, are atât sensul ‘Hüfte’, cât și ‘Oberschenkel’: „Es wiederholt sich [...] die Geschichte von *coxa*“ (Gamillscheg, *op. cit.*, p. 271). Cuvîntul german *Schulter*, pătruns în limbile cehă și polonă, a căpătat aici sensul ‘Schweinekeule’ (șold de porc). Dar acest sens există chiar în unele dialecte germane, cum am menționat în nota 11, bazîndu-mă pe dicționarele lui Kluge și Weigand. Aceeași modificare semantică de la ‘Schulter’ la ‘Oberschenkel’ există și în unele graiuri populare românești. În punctul cartografic nr. 9 subiectul anchetat a dat expresia *umărul piciorului* pentru ‘coapsă’ (‘Schenkel’). În punctul 594 s-a notat, cu același sens, *spăta k’isóruului și spăta la pēisor*, știut fiind că *spată* înseamnă ‘omoplat’.

Cum se explică acum răspîndirea atât de largă a cuvîntului *șold* pe aproape întregul teritoriu dacoromân? Pentru că, în afară de cîteva puncte din vestul țării, unde apar termeni ca *slăbie* ‘șold’ (< sîrb. *slabina*, vezi Candrea, CADE, s.v.), *kis* și *clîc* (ambele din sîrb. *ključ* ‘claviculă’, vezi DA, sub *cliciu*), sau *horpos* (acesta poate din maghiară), în restul țării toate subiectele anchetate au răspuns cu termenul *șold*. Răspunsul *șală* din pct. 928 se datorește unei neînțelegeri, ca și răspunsul *mijlocul omului*, din pct. 872 (sudul Olteniei). Aici, de altfel, informatorul a adăugat îndată și termenul propriu *șold*. De asemenea și răspunsul *brîu*, din pct. 285 (centrul Transilvaniei) și 858 (Iugoslavia), este tot impropriu. În sfîrșit, istrorom. *cuc-cúcure* ‘șold’, provine din s.-cr. *kuk* ‘Hüfte, Lende’.

Răspunsul la întrebarea formulată mai sus aduce cu sine și rezolvarea chestiunii de la care am pornit, anume, care sînt cauzele pentru care termenul *coapsă* a dispărut pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân. Fără îndoială că nu răspîndirea atât de largă a lui *șold* a determinat dispariția lui *coapsă* ci, ca să anticipez oarecum, aceeași cauză care a făcut ca *șold* să capete o atât de mare extensiune, a pricinuit, pe de altă parte, dispariția treptată a cuvîntului *coapsă*. Această cauză o văd, de fapt, în influența reciprocă, în interacțiunea care există între sistemul denumirilor acestor părți ale corpului omenesc și același sistem de denumiri aparținînd terminologiei similare a corpului animalelor, îndeosebi a animalelor domestice de primă importanță. Cum am arătat mai sus, plecînd de la K. Baldinger, care încerca să illustreze orientarea structurală a cercetărilor etimologice moderne invocînd exemplul *coxa-femur-hanka*, „sistemul lucrurilor“ este în acest caz mai complicat, deoarece trebuie atrasă în discuție și sfera animală, pentru că, în linii generale, multe din părțile corpului omenesc sînt asemănătoare cu acelea ale principalelor animale domestice. Pe plan lingvistic, acest fapt are drept urmare identitatea multor denumiri referitoare la cele două cîmpuri semantice (ex. *cap, picior, gît, ochi, ureche* etc.).

Prin urmare, față de cele spuse de K. Baldinger, trebuie văzut dacă nu cumva în răspîndirea termenului germanic **hanka* în locul lui *coxa* în limbile romanice

apusene, odată cu dezechilibrul produs în sistemul *coxa-femur*, datorită omonimiei supărătoare a acestuia din urmă cu *fimur* sau datorită altei cauze, nu a avut un rol însemnat, și în ce măsură, faptul că **hanka* a făcut parte inițial din terminologia calului, sau mai ales din această terminologie, așadar faptul că el a aparținut unui alt sistem onomasiologic, de altfel foarte înrudit, și tocmai de aceea avînd o putere mai mare de influență.

Într-adevăr, W. von Wartburg, FEW, sub **HANKA* prezintă numeroase exemple vechi și dialectale, din tot cuprinsul teritoriului francez, din care rezultă cât de răspîndit este acest cuvînt în legătură cu terminologia calului, dar și a altor animale domestice. Tot acolo se arată că un rol deosebit în răspîndirea acestui cuvînt pe teritoriul României l-au avut mercenarii germani de la începutul Evului Mediu. El aparține categoriei mai largi a termenilor legați de creșterea calului, pe care popoarele romanice le-au primit în lexicul lor de la seminiile germanice stabilite în diferite părți ale imperiului roman. În acest sens, să se vadă cele spuse de Gamillscheg în *Romania Germanica* I, p. 198-199, II, p. 144. În ultimul loc: „Die Pferdezucht war bei allen Germanen eine Notwendigkeit der Kriegführung“. Sau la p. 148: „Die Ausdrücke der Pferdezucht spielen bei allen germanischen Stämmen eine grosse Rolle“.

Dar nu numai în franceză, ci și în alte limbi romanice apusene situația este asemănătoare. Astfel, în spaniolă *anca* înseamnă atât ‘Hüfte’ la om, cât și ‘Hinterbacken des Pferdes’, întocmai ca și în provensală și catalană, limbi prin intermediul cărora termenul a pătruns în spaniolă (vezi și Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana*, I, p. 200, care arată că în span. *anca* a pătruns ca termen special de călărie sau ca termen veterinar, așadar legat tot de terminologia animală). Prov. *anca* are atât sensul ‘hanche’, cât și ‘croupe de cheval’, ‘gigot’. Port. *anca* înseamnă tot ‘șold’, ‘Hüfte’, dar și ‘Hinterteil der Tiere’, ‘Kreuz der Pferde und Lasttiere’ (la plural). Despre *anca* din limba sardă Gamillscheg, *Sprachgeschichtlicher Kommentar ...*, p. 274, face presupunerea că ar fi ajuns aici „etwa als Ausdruck der Pferdezucht“, o dată cu alți termeni germanici din aceeași sferă semantică.

Este sigur, așadar, că germ. **hanka* ‘Hüfte’ s-a răspîndit în limbile romanice apusene nu numai pentru că în sistemul *coxa-femur* se prodese un dezechilibru. În sistemul denumirilor acestei părți a corpului omenesc, atunci cînd termenul *coxa*, din motivele cunoscute, a devenit nesatisfăcător, au pătruns elemente aparținînd sistemului corespunzător de denumiri la animale, s-a produs, deci, o întrepătrundere, o imixtiune a celor două cîmpuri onomasiologice.

Revenind acum la rom. *șold*, care are în limba română o situație asemănătoare cu a reprezentanților germ. **hanka* în limbile romanice apusene, constatăm că și el ilustrează perfect ideea de mai sus. Cuvîntul *șold* este folosit în egală măsură atât de terminologia animală, cât și în aceea a corpului omenesc. Dovada cea mai bună pentru ultimul caz o constituie harta 125 a ALRM II, intitulată *șold* ‘hanche’. În ce privește largă întrebuintare a termenului *șold* în domeniul animal se pot vedea cele două lucrări românești referitoare la terminologia calului ale lui Șt. Pașca și Sever

Pop, citate mai sus. Ele au avut ca punct de plecare materialul dialectal primit de Muzeul limbii române din Cluj de la diferiți corespondenți din întreaga țară, ca răspuns la chestionarul intitulat *Calul*. Cu sensul 'terminația superioară a oaselor piciorului la cal', sau 'partea de la încheietura de sus pînă la genunchi', precum și cu semnificația 'crucea șalelor', cuvîntul *șold* este atestat în întreaga țară. În răspunsurile la chestionar au fost consemnate și numeroase derivate populare, cum ar fi *șoldău*, *șodolan* (< *șoldolan*), *șoldiat*, *șoldiș*, *șoldit*, *șoldiu*, *șoldîiu*, *șoldăi*, *șolduit*, *șolduros* etc. (vezi S. Pop, *op. cit.*, p. 230-231; Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 318). Existența derivatelor constituie o probă în plus despre marea vitalitate în graiuri a cuvîntului *șold*, care aparține terminologiei animale în genere și nu numai terminologiei calului.

Așadar, putem conchide că marea răspîndire a lui *șold* în graiurile dacoromânești se datorește folosirii lui intense în legătură cu animalele domestice.

Dacă în acest caz întrebunțarea cuvîntului și în sfera animală a ajutat la extinderea lui pe spații tot mai largi, ducînd la ancorarea lui tot mai puternică în mintea indivizilor vorbitori, în celălalt caz, al cuvîntului *coapsă*, întrepătrunderea sistemului de denumiri aparținînd domeniului animal cu sistemul de denumiri uman a avut drept urmare înlăturarea aproape totală a termenului *coapsă* din graiurile populare românești. Atît într-un caz cît și în celălalt s-a manifestat, cu efecte diferite, favorabile sau nefavorabile, influența terminologiei animale.

Într-adevăr, dacă privim din nou harta 56 a ALR I, vom constata că termenii populari care îl concurează pe *coapsă*, scoțîndu-l din uz în cea mai mare parte a țării, aparțin mai mult sau mai puțin terminologiei animale.

Un prim exemplu îl constituie denumirea *arm-ărmuri*, cu varianta *ărmure-ărmuri*, care alcătuiește o arie unitară în Oltenia, fiind atestat însă și în Maramureș în două localități (*ărmuoru p'îcióruului*, pct. 354 și *ărmuru p'îcióruului*, pct. 351) și izolat în nordul Moldovei (pct. 378, 542, 550, 552), precum și în pct. 960 din sudul Munteniei (*ărmuru kicóruului-ărmuri*). Peste tot el are sensul 'Oberschenkel', 'hanche'. După Tiktin, DRG, s.v., *arm* înseamnă însă '(Ober)schenkel der Tiere'. Apoi, cum am arătat și mai sus, în limba latină *armus*, pe lîngă sensul 'Schulterblatt' ('omoplat') însemna și 'Vorderbug bei Tieren'. Din terminologia animală el a trecut în Oltenia, și în celelalte puncte amintite, în terminologia corpului omenesc, înlocuindu-l pe mai vechiul *coapsă*.

Un alt termen dialectal este *șîmp*, atestat în Banat, în pct. 35, 40, 75, 79, 85. Sensul acestui termen dat de DLRM este 'coapsă de animal'. Etimonul este magh. *comb*. ALR arată că și acest cuvînt a trecut din sfera animală în terminologia corpului omenesc, înlocuindu-l pe mai vechiul *coapsă*.

De asemenea, în mai multe puncte izolate, presărate pe întregul teritoriu dacoromân, termenul *șold* „Hüfte“ a căpătat și înțelesul 'Oberschenkel' (pct. 3, 122, 324, 333, 385, 388, 727, 760, 859, 898). Ca și *coxa* în latina populară sau ca și ital. *calone*, *galone* (vezi mai sus, p.), termenul *șold* și-a extins sensul, însemnînd în punctele amintite atît 'Hüfte', cît și 'Oberschenkel'. Faptul s-a putut produce datorită confuziei la nivelul „lucrurilor“, adică datorită lipsei unei delimitări precise

între aceste două părți ale corpului omenesc. Trebuie avută în vedere însă și terminologia animală, unde denumirea *șold* se aplică întregii părți a piciorului de la genunchi în sus. Astfel, în ciuda lipsei de precizie, *coapsă* a fost înlocuit în punctele amintite prin *șold*.

Dar concurentul cel mai serios al lui *coapsă* a fost termenul *pulpă*. După cum se poate vedea pe harta 56 din ALR I, el este cunoscut aproape în toate graiurile dacoromânești, cu excepția celui din Oltenia, unde *arm(ure)* formează o arie omogenă. El este atestat cel mai mult în Moldova (îndeosebi în partea de sud) și în Muntenia cu Dobrogea, apoi în centrul, sudul și sud-vestul Transilvaniei, în Banatul românesc și în cel iugoslav, în jumătatea sudică a Crișanei și în două puncte din Maramureș. De asemenea *pulpă* cu sensul 'Oberschenkel' apare și în dialectul macedoromân (pct. 06).

Este adevărat că, după datele dicționarelor românești, termenul *pulpă* are în primul rînd sensul 'Unterschenkel', mai bine spus el denumește 'partea musculară a piciorului dintre denunchi și gleznă' (germ. *Wade*, fr. *mollet*). DLRM, s.v., precizează însă că la animale *pulpă* are sensul 'coapsă' ('Oberschenkel'), fapt foarte important pentru discuția noastră, iar Candrea, CADE, s.v., menționează că *pulpă* mai înseamnă și 'carne moale, fără oase și fără grăsime (de la piciorul vacii, porcului etc.)'. ALR, oglinda cea mai fidelă a realității lingvistice vii, oferă mărturia certă că în graiurile populare românești *pulpă* înseamnă și 'coapsă', 'Oberschenkel', 'cuisse' la om.

Este drept că el se folosește și pentru denumirea părții cărnose dintre genunchi și gleznă. Alături de mărturiile dicționarelor, trebuie să invocăm harta specială nr. 136, intitulată *pulpă*, cu sensul 'mollet' ('Wade'), din ALRM II. Exceptînd o fișie îngustă de-a lungul Dunării în Muntenia, unde a pătruns termenul de origine bulgară recentă *icră*, *pulpă* 'mollet' este larg răspîndit în toate graiurile dacoromânești. Așa că în pct. 690 din Dobrogea (vezi harta 56 a ALR I) pentru 'coapsă', 'Oberschenkel' s-a primit răspunsul *pulpa di sus*, care implică opoziția cu *pulpa de jos*, dintre genunchi și gleznă.

Cum se explică faptul că, în ciuda lipsei de precizie, termenul *pulpă* este folosit în română atît pentru 'Oberschenkel', cît și pentru 'Unterschenkel' ('Wade', 'mollet')? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să ținem seama de sensul cuvîntului latinesc *pulpa*. În această limbă *pulpa* avea sensul generic 'partea cărnosă, musculară, din corpul animalelor', mai precis, după Georges, *Lat.-deutsch. Handwört.*, s.v., „Das Fleischige am tierischen Körper ohne Fett und Knochen, das mürbe, essbare Fleisch, das Dickfleisch“. Datorită acestui sens general, lat. *pulpa* a putut fi folosit pentru a denumi atît partea cărnosă dintre genunchi și gleznă, cît și pe cea dintre șold și genunchi. Mai mult chiar, datorită acestui sens generic, *pulpă* a putut fi folosit în unele graiuri și pentru a denumi 'mușchiul de la mîină, bicepsul', în expresia *pulpa mîinii*, pct. 95, 130, 192, 235, 284, 316, 531, 574, 762, 812, 833, 848, 872, ALR II, vol. 1, harta 49. În aria din sudul Munteniei unde pentru 'mollet' se spune *icră*, s-a notat și expresia *icrele mîinilor* 'bicepsul, mușchiul de la mîină'.

Expresia *pulpa mîinii* este atestată și cu sensul 'antebraț' (MN 6960, pct. 25). Ultimele exemple constituie excepții, care totuși explică de ce lat. *pulpa* a putut căpăta în graiurile românești atât accepția 'Oberschenkel', cât și pe aceea de 'Unterschenkel'.

Trebuie să presupunem că la început, în domeniul terminologiei corpului omenesc, *pulpă* s-a folosit numai pentru 'Unterschenkel' (Cf. și E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 263). O probă în această privință o constituie și aria mai mare și mai compactă a acestui sens pe teritoriul dacoromân, față de aria însemnînd 'Oberschenkel'. Aria mai restrînsă a sensului 'Oberschenkel' al cuvîntului *pulpă* se explică prin faptul că pentru această noțiune exista mai de mult un termen propriu, specializat, anume *coapsă*. Acesta își pierduse acum sensul său original 'Hüfte', întrucît limba adoptase între timp pentru această noțiune denumirea de *șold*.

Prin urmare, trebuie să presupunem că într-un anumit moment din istoria limbii române se ajunsese la un echilibru în sistemul denumirilor acestor părți ale corpului omenesc. Și anume, începînd de sus în jos, existau denumirile: 1. *șold* 'Hüfte' 2. *coapsă* 'Oberschenkel' 3. *pulpă* 'Unterschenkel'. Dar probabil că încă de la început acest echilibru a fost cu totul nestabil. Stabilitatea lui era tulburată de sistemul corespunzător folosit pentru denumirea părților asemănătoare ale corpului animalelor.

Într-adevăr, aici, pentru 'Hüfte' exista termenul *șold*, ca și la om. Pentru 'Oberschenkel' se spunea însă *pulpă* (vezi precizările date de autorii de dicționare) sau *arm(ure)*, *șîmp*, apoi *but*, *ciozvirtă* etc., pe care nu i-am mai luat în discuție. În sfîrșit, pentru partea dintre genunchi și copită, care la animale nu are prea multă carne, nu va fi existat un termen propriu.

În această situație, seria (sistemul) *șold-coapsă-pulpă* de la om stătea față în față cu seria (sistemul onomasiologic) paralel *șold-pulpă* (*arm*, *șîmp* etc.) de la animale, fiind influențat de acesta. Urmarea a fost că în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân *coapsă* 'Oberschenkel' la om, intrînd în luptă cu *pulpă* 'Oberschenkel' la animale, a trebuit să cedeze terenul în favoarea acestuia din urmă. În unele graiuri, cum am mai spus, *coapsă* a fost înlocuit prin alți termeni aparținînd tot sistemului onomasiologic animal (*arm(ure)*, *șîmp* etc.), cu care stătea, desigur, față în față. Se poate alcătui următoarea schemă:

la om		la animale		la om
1. <i>șold</i>	↔	1. <i>șold</i>	→	1. <i>șold</i>
2. <i>coapsă</i>	↔	2. <i>coapsă</i> (<i>arm</i> , <i>șîmp</i> etc.)	→	2. <i>pulpă</i>
3. <i>pulpă</i>		—	→	3. <i>pulpă</i>

În lumina celor de mai sus, se explică acum și mai bine dubla semnificație a rom. *pulpă*, aceea de 'Unterschenkel', dar și de 'Oberschenkel'. Această situație duce adeseori la neînțelegeri și de aceea vorbitorii au simțit nevoia să adauge precizarea *de sus* sau *de jos* (*pulpa de sus*, *pulpa de jos*).

În diferite graiuri populare, lipsa de precizie, cauzată de zdruncinarea echilibrului în acest sistem onomasiologic, impune o nouă grupare a elementelor sistemu-

lui. Fiecare grai încearcă să rezolve independent situația complicată care s-a creat. Procesul este în curs de realizare, pe alocuri fiind chiar definitivat. În următoarele graiuri s-a ajuns la o cristalizare în acest sistem onomasiologic:

graiul muntenesc de sud	graiul din Oltenia, Maramureș, Fălticeni	unele graiuri din Banat	alte graiuri izolate
1. <i>șold</i>	1. <i>șold</i>	1. <i>șold</i>	1. <i>șold</i>
2. <i>pulpă</i>	2. <i>arm(ure)</i>	2. <i>șîmp</i>	2. <i>carne</i> (mușchi)
3. <i>icră</i>	3. <i>pulpă</i>	3. <i>pulpă</i>	3. <i>pulpă</i>

Au apărut, astfel, mai multe sisteme onomasiologice regionale. După cum se vede, termenul *șold* există pretutindeni. *Pulpă* 'Oberschenkel' apare în graiul muntenesc de sud numai cu acest sens, pentru noțiunea „Unterschenkel“ adoptîndu-se termenul *icră*, de origine bulgară. În celelalte trei sisteme regionale *pulpă* s-a menținut cu sensul 'Unterschenkel'. În schimb pentru 'Oberschenkel' s-au adoptat denumirile *arm(ure)*, *șîmp*, *carne*, primele două provenite din terminologia animală. Asupra ultimei denumiri (*carne*, *mușchi*) voi insista puțin, deoarece situația ei este asemănătoare cu aceea a lat. *pulpa* 'partea cărnoasă din corpul animalelor', folosit în română atît pentru 'Oberschenkel', cât și pentru 'Unterschenkel'.

Pentru 'Oberschenkel', ALR I, harta 56, conține următoarele expresii care au ca punct de plecare ideea de 'carne, mușchi, carne moale': *cărnea șe mâle* (cf. fr. *mollet*), pct. 573; *cărnia picóruului* (și *pulpă*), pct. 900; *cărnea de pe kiçór* (cu precizarea că cei tineri zic *mușki*), pct. 166; *cărna gruásă*, pct. 68; *cărne*, pct. 51; *cărna á mltă*, pct. 100. Cu același sens de 'Oberschenkel', *mușchi* apare, cum am arătat mai sus, în pct. 166 (zic cei tineri) și în pct. 420, apoi în pct. 532 *múșkiu kişóruulu*, în pct. 227 *múștu pçisóruului*. Pentru 'Oberschenkel' există și expresia *macră*, în pct. 100. La meglenoromâni pentru aceeași parte a corpului se folosește expresia *gruása carne*.

Pentru sensul 'Unterschenkel', ALRM II, harta nr. 136, conține următoarele exemple: *carnea de la fluierul piciorului*, pct. 316; *carnea groasă de la picior*, pct. 325. La meglenoromâni s-a notat *angróasa carne*, iar la istroromâni *ca yrosa carne de piçor*.

Se vede ușor că în acele graiuri populare care au recurs la denumirile *carne*, *mușchi* restabilirea echilibrului se lovește de aceleași dificultăți pe care le-a ridicat la timpul său și adoptarea în acest sistem onomasiologic a termenului *pulpă*. Această soluție va fi probabil și ea abandonată.

Alături de denumirile discutate pînă acum, ALR mai conține și alte expresii, cele mai multe improprii, unele chiar greșite. Ele arată, așa cum sublinia și autorul ALR I, S. Pop, că „în cea mai mare parte a teritoriului studiat nu există termeni proprii pentru *coapsa* piciorului“. Informatorii au trebuit să facă un anumit efort pentru a răspunde la această chestiune.

Numai în puținele puncte unde s-a păstrat pînă astăzi *coapsă*, există sistemul mai vechi: *șold-coapsă-pulpă*, pe care l-am putea considera propriu și limbii române literare.

*

În concluzie, dispariția termenului *coapsă* din majoritatea graiurilor populare românești — punctul de plecare al lucrării de față — s-a datorat puternicii concurențe exercitate din partea sistemului onomasiologic paralel din terminologia animală. Acest sistem a exercitat o influență și asupra altor denumiri referitoare la aceste părți ale corpului omenesc. Explicația trebuie căutată în faptul că în conștiința indivizilor vorbitori, a țaranilor români de fapt, denumirile acestor părți ale corpului animalelor au fost mai puternic înrădăcinate, mai vii, decât corespondentele acestora la om. Această stare de lucruri este ușor de înțeles la un popor în trecutul căruia, după cum se știe, păstoritul și creșterea vitelor au jucat un rol atât de important.

Aceeași îndeletnicire a fost însă destul de răspândită și la celelalte popoare romane în trecut. De aceea, în cercetarea denumirilor părților corpului omenesc în limbile romanice trebuie atrasă și terminologia corespunzătoare aparținând sferei animale. Lucrarea onomasiologică mai veche a lui A. Zauner, *Die romanischen Namen der Körperteile*, trebuie completată și din această perspectivă.

În sfârșit, cercetarea a confirmat justețea orientării structurale în studierea vocabularului, prin tratarea cuvintelor în cadrul câmpului onomasiologic din care fac parte, fără a neglija însă independența relativă a fiecărui element și raportul lui cu realitatea obiectivă.

Din istoria unui câmp onomasiologic românesc: *rîpă, țarmure, mal, margine etc.* *

Ne propunem în cele ce urmează să facem istoria elementelor lexicale care compune câmpul onomasiologic indicat, spre a proba că explicarea etimologică a fiecărui termen în parte poate fi realizată mai bine dacă sînt avute în vedere schimbările formale și semantice la care au participat toate aceste sinonime aproximative. De-a lungul secolelor de evoluție a limbii române, toate aceste cuvinte s-au aflat într-o strînsă interdependență în cadrul „microsistemului“ lor lexical. Ne vom strădui, prin urmare, să surprindem, pe cît posibil, mecanismul intern de funcționare a limbii în acest compartiment, reconstituind unele procese lingvistice care au generat inovațiile și le-au generalizat în graiurile și dialectele limbii române. Vom încerca să stabilim, de asemenea, vechimea prefacerilor, originea latinească populară sau românească a lor, așadar ne vom călăuzi și după principiile geologiei sau stratigrafiei lingvistice. Situația acestui câmp onomasiologic românesc va fi comparată cu cea din alte limbi, analogia aceasta neexplicînd, ci numai întărind supoziția că o anumită modificare petrecută și în alte limbi a fost posibilă și în română. Referirea la celelalte limbi și dialecte romanice este cerută în mod obligatoriu de metodă. De asemenea, alături de izvoarele lexicografice românești cunoscute, vor fi puse din plin la contribuție datele cuprinse în *ALR*, operă încă insuficient folosită în cercetările etimologice. Vom începe, prin urmare, cu prezentarea materialului din acest mare tezaur al limbii vorbite românești.

Termenii menționați în titlu sînt înregistrați pe harta 824 *ALR* s.n., vol. III¹, intitulată *mal*. Unii apar ocazional pe hărțile 810 (*loc pieziș*), 811 (*grohotiș*), 820 (*ponor*). Prima hartă ne prezintă ariile întinse și relativ unitare și separate ale cuvintelor *țarmure*, pe de o parte, și *mal*, pe de altă parte. Primul este de origine latină, celălalt are, de asemenea, o mare vechime în română, fiind, după toate probabilitățile, de origine autohtonă (traco-dacă). *Țarmure* este cunoscut în graiurile de peste munți, și anume în Crișana, Maramureș, Banat și Transilvania propriu-zisă. Sinonimul *mal*, fără a lipsi complet în graiurile ardelenesti, este atestat mai cu seamă în zona din afara arcului carpatic: Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova cu Bucovina.

Pentru *țarmure*, harta 824 consemnează următoarele tipuri: a) neutru, *un țarmure* — *două țarmuri*, formă care-i cea mai răspândită, b) feminin, *o țarmure*, art. *țarmurea*, pl. *țarmuri*, pct. 141, 172, 235, 784 (aici *țarmura riului*). Din păcate, ancheta-

* Apărut în AUI XXI (1975), p. 3-8.

¹ Harta aceasta a fost analizată și de M. Sala, *SCL* XI (1960), 4, p. 981-983, într-o discuție pe marginea studiului lui W. Belardi, *L'innovazione semantica del romeno țarmure*, Istituto Universitario Orientale, Annali, Sezione Linguistica, Napoli, 1959, I, 2, p. 213-224 (n-am avut la îndemînă această ultimă lucrare).